

Iva Šolcová

VÝVOJ RESILIENCE V DĚTSTVÍ A DOSPĚLOSTI

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Studie vznikla v rámci grantu „Pojetí psychické odolnosti – srovnávací studie“
reg. č. IAA700250701 Grantové agentury AVČR.

PhDr. Iva Šolcová, Ph.D.

VÝVOJ RESILIENCE V DĚTSTVÍ A DOSPĚLOSTI

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
www.grada.cz
jako svou 3655. publikaci

Odpovědná redaktorka Iva Krejčová
Sazba a zlom Milan Vokál
Počet stran 104
Vydání 1., 2009

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2009
Cover Photo © doc. MUDr. Pavel Žáček, Ph.D.

Recenzovali:

doc. PhDr. Václav Břicháček
prof. PhDr. Jiří Hoskovec, CSc.

ISBN 978-80-247-2947-3 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6234-0 (elektronická verze ve formátu PDF)
© Grada Publishing, a.s. 2011

OBSAH

ÚVODEM	7
1. ZDROJE POZNATKŮ O RESILIENCI	8
2. VÝVOJ KONCEPCE RESILIENCE U DĚTÍ	10
Definice resilience	11
Terminologie	12
Související pojmy a jejich vymezení	13
Nejasnosti, rozpory a omezení	15
Jistoty a východiska	18
Negativní stanoviska ke konceptu resilience	18
Náměty pro další výzkumy	19
Metodologické a koncepční problémy	20
Typy výzkumů	20
Doporučení pro plánování výzkumů	22
Nové směry výzkumů	23
Mechanismy, jakými uplatňují protektivní faktory svůj vliv	26
Jaké poznatky přinesly současné výzkumy resilience	27
Nutnost odstranit mýty a překážky	27
Rizikové faktory	28
Protektivní faktory	29
Pohybová aktivita	35
Domácí zvíře	35
Protektivní faktory na úrovni rodiny	36
Protektivní faktory ve škole	42
Protektivní faktory na úrovni obce (community)	43
Intervence	45
Úvodem k intervencím	45
Metodologická poznámka k intervencím	45
Nejčasnější intervence	47
Pozitivní vývoj mládeže	47
Podpora/posilování resilience ve vývoji mládeže	48
Školní programy	50
Závěrem k intervencím	52

3. RESILIENCE U DOSPĚLÝCH	53
Zdroje resilience na úrovni osobnosti	55
Přechod do dospělosti	58
Dospělost	59
Stáří	59
Kognitivní procesy	61
Životní bilancování	62
Zdroje resilience v dospělém věku	62
Sociální opora	62
Vliv domácího zvířete	63
Další zdroje na úrovni komunity	64
Intervence	64
Náměty pro výzkumy	65
4. RESILIENCE RODINY	66
Východiska koncepcí resilience rodiny	66
Charakteristiky resilience rodiny	67
Definice resilience rodiny	68
5. RESILIENCE SKUPINY	70
6. RESILIENCE KOMUNITY	73
7. RESILIENCE KULTURY	74
8. VYBRANÉ DOTAZNÍKOVÉ METODY	75
9. PŘÍNOS ČESKÝCH AUTORŮ K PROBLEMATICE RESILIENCE	79
ZÁVĚREM	80
Souhrn	80
Development of resilience in children and in adults	81
Summary	81
LITERATURA	82
SEZNAM ZKRATEK	96
VĚCNÝ REJSTŘÍK	97
JMENNÝ REJSTŘÍK	99

ÚVODEM

Popsat vyčerpávajícím způsobem tak rozsáhlou a komplikovanou tematiku, jakou je vývoj resilience, není možné. Je to o to složitější, že není jednota v definicích ani v terminologii. V našem textu se pokusíme poukázat na nejdůležitější otázky, které jsou v současné době v této oblasti řešeny. Nemáme ambici nahradit čtenáři studium původních pramenů. Nám se však jejich studiem podařilo ujasnit si některé sporné či nejasné body. Naším cílem je ušetřit čtenáři tuto cestu a poskytnout mu vodítka, aby se v této komplikované, ale nesmírně zajímavé a napínavě se vyvíjející oblasti mohl orientovat.

1. ZDROJE POZNATKŮ O RESILIENCI

Vývoj resilience je nejčastěji studován v rámci **vývojové psychopatologie** – interdisciplinárního oboru, který studuje psychické problémy v kontextu vývoje člověka. Pojem vývojová psychopatologie pochází od T. M. Achenbacha a poprvé se objevil v r. 1974 v jeho stejnojmenné knize, kterou uvedl jako „*knihu o oboru, který ještě vlastně neexistuje*“ (Achenbach, 2008, s. 24). Jeho cílem bylo usnadnit pochopení příčin psychopatologických procesů a stavů u dětí a zlepšit způsob konceptualizace a terapie dětských psychiatrických onemocnění. Rozpracování oboru se ujali přední světoví odborníci (Rutter, Garmezy, Cicchetti, Luthar ad.). Centrálním pojmem či tématem vývojové psychopatologie je adaptace. Maladaptace je nahlížena jako proces, který není definitivní. Není to nálepka, jako je tomu u choroby, není to něco, co člověk má, ale je to komplexní výsledek řady okolností a faktorů, rizikových i protektivních, se kterými se jedinec na své pouti životem setkal (Sroufe, 1997). Psychopatologický projev je z tohoto pohledu normálním vývojem, který se někde zhatil či pokazil.

Druhý zdroj poznatků o vývoji resilience poskytuje **pozitivní psychologie**. Studie se ovšem neobjevují až po vyhlášení tzv. pozitivní psychologie na přelomu tisíciletí. Vývojem dětí z pohledu správného vývoje a hodnotného života navzdory těžké nepřízni osudu se zabývala E. Wernerová již na počátku druhé poloviny 20. století. Vývojem dětí schizofreniků z pohledu resilience se v 70. letech minulého století zabývali N. Garmezy a K. H. Neuchterlein (1972). M. Rutter (1979) obrátil pozornost na protektivní faktory ve zvládání stresu a nepřízně u dětí již v druhé polovině 70. let minulého století. Pozitivním faktorům byla ostatně věnována celá kniha, ve které Rutterova stať vyšla (Kent, Rolf, 1979). Publikace výše uvedených autorů jsou věnovány protektivním faktorům a cestám, kterými ovlivňují život lidí v důležitých bodech jejich života a jsou odbornou veřejností pokládány za mezníkové.

Dá se říci, že nejvíce a nepodrobněji (i když doposud ne dostatečně) je prozkoumán vývoj resilience u dětí. Existuje též relativně dost prací, které se věnují resilienci ve stáří. Relativně málo studií je věnováno vývoji resi-

lience v dospělém věku. Pozornost je však věnována adolescenci a důležitým přechodovým bodům – nejvíce pravděpodobně přechodu z adolescence do dospělosti.

2. VÝVOJ KONCEPCE RESILIENCE U DĚTÍ

Podobně jako je tomu u dospělých osob, **resilience u dětí** byla zpočátku (v 80., až časně 90. letech minulého století) koncipována jako **osobnostní rys, který svého nositele predisponoval k adaptivnímu vývoji a k odolávání nepříznivým okolnostem**. A podobně jako u dospělých došlo v průběhu rozpracování k poznání, že k resilienci mohou přispívat faktory vně jedince a problematika resilience pokročila od původního statického modelu k modelu transakčnímu. Resilience se též v průběhu let stala sociálním konstruktem.

Mastenová a Obradovičová (Masten, Obradovič, 2006) rozlišují **tři vlny, kterými prošel výzkum resilience**:

1. **Fáze deskriptivní**, ve které se identifikovaly koreláty a markery pozitivní adaptace u jedinců, u kterých se předpokládaly, vzhledem k nepřízní, jíž byli vystaveni, problémy.
2. **Fáze charakterizovaná snahou odhalit procesy a regulační systémy**, které mohou být zodpovědné za úspěšný vývoj jedince navzdory nepřízní, které je vystaven.
3. **Fáze vyznačující se snahou podpořit resilienci u ohrožených jedinců prevencí, intervencí a opatřeními** – při vědomí toho, že jsou děti, které nemohou počkat, až budou jasné všechny principy a mechanismy, kterými je proces resilience zprostředkován.

V současnosti většina autorů uvažuje o resilienci jako o **procesu interakce mezi dítětem a prostředím, které ho obklopuje** (Luthar, 2006; Luthar, Sawyer, Brown, 2006; Masten, 2001), procesu, který není charakterizován stabilitou, ale spíše proměnlivostí. Tato změna se též obrazila v terminologii. Původní, spíše statický termín (**odolnost, nenáchylnost – invulnerability**) byl postupně nahrazen termínem **resilience**, který již ve svém původním významu (**pružnost**) navozuje dynamický pohled. Nejpresvědčivější důkazy